

УДК 336.221.22

IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA BUDJET-SOLIQ SIYOSATINING O'RNI

*Sarsenbayev B.A., Jumamuratova X.O., Qaljanova Sh.P.
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti*

Annotatsiya. Maqolada mahalliy budjetlar daromadlarini shakllantirishning muhim omili sanaladi. Mulkdorlar tomonidan mulkdan samarali foydalanishga erishishda soliqlar vositasidan foydalanish, mulkiy soliqlar tushumining mahalliy budjetlar daromadlaridagi ulushini oshirish borasida qator ta'sirchan chora-tadbirlar amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohatlar haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: Mahalliy byudjet, soliq, moliya-kredit, yalpi ichki mahsulot, resurs soliqlar, pul-kredit siyosati.

Аннотация. В статье перечислены важные факторы формирования доходов местных бюджетов. Написано об экономических реформах, где реализуется ряд действенных мер по увеличению доли доходов от налога на имущество в доходах местных бюджетов, с использованием налогового инструмента для достижения эффективного использования имущества собственниками.

Ключевые слова: Местный бюджет, налоги, финансы и кредит, валовой внутренний продукт, ресурсные налоги, денежно-кредитная политика.

Abstract. The article lists the important factors in the formation of local budget revenues. It is written about economic reforms, where a number of effective measures are being implemented to increase the share of income from property tax in local budget revenues, using a tax instrument to achieve the effective use of property by owners.

Keywords: Local budget, taxes, finance and credit, gross domestic product, resource taxes, monetary policy.

Bizga ma'lumki, mahalliy byudjet - davlat byudjet tizimining alohida bo'g'ini hisoblanadi. Umumdavlat pul mablag'larining byudjet bo'g'inlari o'rtasida taqsimlashning asosini, mahalliy byudjetlar mustaqilligi, ularning davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlanishi, ular daromadlarini hududiy manbalar hisobiga shakllanishi tamoyillari tashkil etadi. Bugungi kundagi davlat moliyasini boshqarish islohotlarini o'tkazish jarayoni, avvalo, mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlariga ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishda ular rolini oshirish va shu bilan bir vaqtda moliyaviy ta'minlashni mustahkamlash, butunlay yangi moliya, byudjet va soliq mexanizmini yaratish, byudjetlararo munosabatlarni tartibga solish va mahalliy

byudjetlar ijrosi samaradorligini ta'minlashning yangi uslubiyoti va tamoyillarini aniqlashni o'z ichiga oladi.

Mahalliy byudjet mablag'larning egasi sifatida amaldagi me'yoriy xujjatlarga asoslanib, umumiy hajmi byudjet qonunchiligida belgilangan miqdorda pul mablag'larini ajratadi. Mahalliy byudjet xarajatlariga mablag'lar ajratish davlat hokimiyati, davlat boshqaruv organlari, moliya-kredit idoralari tizimi orqali tegishli mablag'larga ehtiyoj sezilgan paytdan (moliya yilidan) boshlab ularni sarf xarajat qilgunga qadar bo'lgan butun davr mobaynida yuz beradi.

Mahalliy byudjet ob'ektiv iqtisodiy kategoriya bo'lib, ikki tomonlama xususiyatga ega. Birinchidan, u iqtisodiyot tarmoqlarini moliyaviy ta'minlashga qaratilgan xarajatlardan iborat.

Ikkinchidan, esa bu xarajatlar korxonalarining daromadidan tashkil topadi. Rivojlangan mamlakatlarda mahalliy byudjet mustaqil ravishda mahalliy soliqlar va yig'imlar hisobiga shakllantiriladi. Bizning respublikamizda ham mahalliy byudjet daromadlarini mahalliy soliqlar va yig'imlar tashkil etadi. Mahalliy byudjetlar umumdavlat iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarini amalga oshirishda, birinchi navbatda, ijtimoiy infrastrukturani saqlash va rivojlantirishga davlat mablag'larini taqsimlashda alohida ahamiyatga ega. Mamlakat byudjetining tuzilishi birinchi navbatda davlat tuzilishiga bog'liq bo'ladi. Unitar tuzilishga ega bo'lgan mamlakatlarda byudjet tizimi ikki bosqichdan, davlat byudjeti va mahalliy byudjetlardan iborat. Federal tuzilishga ega bo'lgan mamlakatlarda byudjet tizimi uch bo'g'indan iborat. Mahalliy byudjetlar davlatning moliya tizimini asosiy tarkibiy qismini tashkil etadi.

Mahalliy byudjetlar xarajatlarida asosiy o'rinni ijtimoiy-madaniy tadbirlar xarajatlari egallaydi.

Mamlakatimizda byudjet ijrosining amaldagi holatidan kelib chiqqan holda, mahalliy byudjetlarning xukumatning iqtisodiy-ijtimoiy siyosatini amalga oshirishda mavqeini yanada ko'tarishga sabab bo'layotgan qator omillarni ajratib ko'rsatish mumkin. Masalan, mahalliy moliya organlarining byudjet ijrosidan manfaatdorligini oshirish va shuning asosida byudjet xarajatlarini to'g'ri va oqilona tarzda sarflanishi va byudjet tushumlarining yangi manbalarini qidirib topishga rag'batlantirishni ta'minlashdir.

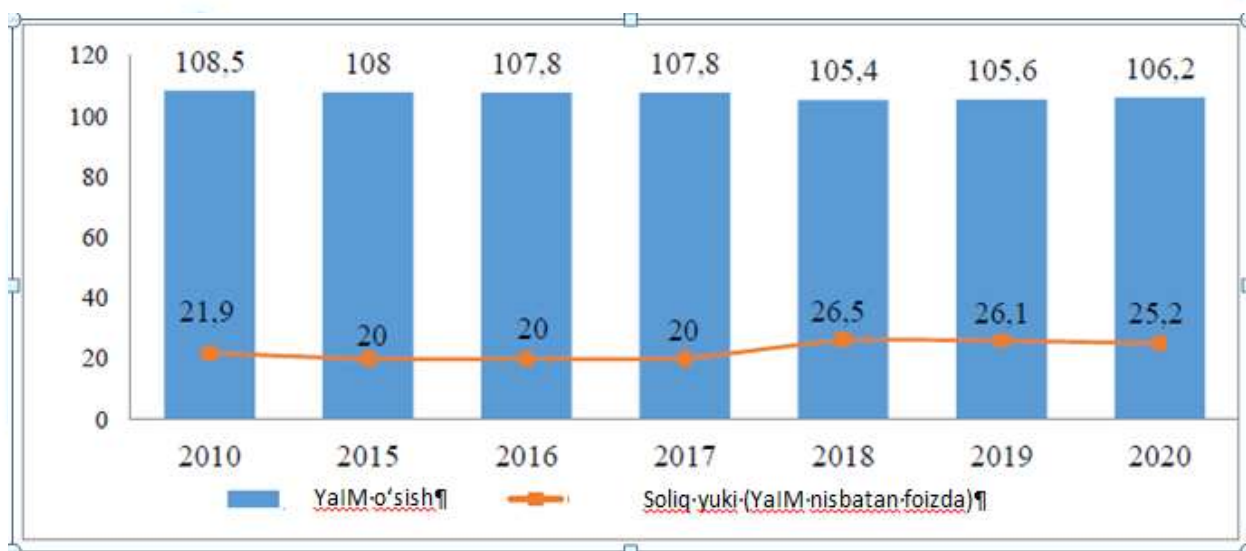
Jamlangan byudjetning ko'rsatkichlari mamlakat markazlashtirilgan moliyaviy fondidan foydalanish va uni shakllantirishni tahlil qilishda muhim o'rinni egallaydi. O'zbekiston Respublikasi jamlangan byudjetining ko'rsatkichlari yordamida mamlakatda tuziladigan va davlat moliyaviy balansida aks ettiriladigan moliyaviy resurslarni markazlashtirish darajasi aniqlanadi. Jamlangan byudjet ko'rsatkichlari hisobisiz moliyaviy rejalashtirishni umumlashtirish mumkin emas, chunki davlat moliyaviy balansini va hududiy moliyaviy balanslarning ko'pgina ko'rsatkichlari

jamlangan byudjetdan olinadi. O'zbekiston Respublikasining byudjet tizimi ikki bo'g'indan iborat.

O'zbekistonda mahalliy byudjet daromadlari va xarajatlarini muvofiqlashtirish hozirgi bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida respublika va uning hududlarining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Markazlashtirilgan rejalashtirish tizimidan bozor iqtisodiyotiga o'tish birinchi navbatda boshqaruv tizimi tarkibini o'zgartirishni va bu jarayonlar davomida mahalliy boshqaruv organlarining rolini oshirib borishni talab etadi. Mahalliy boshqaruv organlariga yuklatilgan vazifalarni samarali amalga oshirilishi ularning moliyaviy mablag'larga ega bo'lishlari bilan bog'liq. Albatta, mahalliy boshqaruv organlari faoliyatining asosiy moliyaviy asosi - mahalliy byudjetlar hisoblanadi. Davlat byudjeti tarkibida Respublikasi byudjeti, Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti, viloyatlar, Toshkent shahri byudjetlari, shuningdek, davlat maqsadli jamg'armalari jamlanadi. O'zbekiston Respublikasi byudjeti bir butundir, ya'ni byudjet tizimi barcha bo'g'inlarga davlatning yagona davlat byudjetiga kiradigan Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri, shahar va tumanlari byudjetlarining uzviy birligini bildiradi.

Mahalliy resurslarni samarali boshqarish, munitsipal iqtisodiyot sub'ektlarining o'zaro aloqalarini muvofiq ravishda tashkil etish, ishbilarmonlik faolligini oshirish, hamda munitsipal xizmatlar ko'rsatish uchun moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirish imkonini beradi. Respublikamizda bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida har bir sohada iqtisodiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, byudjet sohasida olib borilayotgan islohotlarni alohida ta'kidlab o'tish mumkin. Har bir davlatning iqtisodiy qudrati shu davlatning mukammal byudjetga ega ekanligi bilan ham ifodalanadi. Respublikamiz mustaqillikka erishganidan so'ng mana shu o'tgan davr ichida chuqur iqtisodiy siyosat negizida barqaror moliyaviy tizimni, shuningdek, uning asosini tashkil etuvchi mahalliy byudjetni shakllantirish va ijro qilish sohasida muayyan ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Jahon iqtisodiyoti integratsiyalashuvi jarayoni mamlakatimizning ham davlat moliyasini boshqarishni doimiy tarzda takomillashtirish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. Shunga ko'ra, mamlakatimiz davlat byudjetining ijrosini rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlarda joriy etilgan va qisqa muddat mobaynida o'zining ijobiy natijasini ko'rsatayotgan g'aznachilik tizimi faoliyatini joriy qilish arafasida turibdi.

Mamlakatimiz budjet-soliq siyosatida amalga oshirilayotgan tub islohotlar respublika iqtisodiyotini rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bunda soliq yuki darajasining kamayib borishi iqtisodiy salohiyatning yildan-yilga o'sib borishiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omil hisoblanadi. Respublikada soliq yuki darajasining iqtisodiy o'sishga ta'sirini quyidagi 1-rasmdan kuzatish mumkin.

1-rasm. YaIMning o'sishi va soliq yukining YaIMdagi darajasi, (foizda)¹

Yuqoridagi 1-rasm ma'lumotlari mamlakatimizda 2010-2017 yillarda yalpi ichki mahsulotning o'sish ko'rsatkichlari 108,5 foizdan 107,8 foizgacha kamayganda, soliq yuki ham mos ravishda 21,9 foizdan 20,0 foizgacha (1,9 foizli punktga) kamaygan. Lekin, 2018-2020 yillarda mamlakatda yaratilgan YaIM oldingi 2017 yilga nisbatan 1,6 foiz punktga (107,8 foizdan 106,2 foizga) kamaygan bir paytda, soliq yuki esa aynan shu davrda o'rtacha 5,9 foiz punktga (20,0 foizdan 25,9 foizga) o'sgan. Bunga asosiy sabab, mamlakatimizda aynan shu davrdan boshlab soliq sohasida islohotlar boshlanib soliq rejimlari o'zgarganligi, xususan qishloq xo'jaligi korxonalari qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashga, kichik biznes sub'ektlari mol-mulk va resurs soliqlarini to'lashga o'tganligi bilan izohlanadi.

Qayd etish joizki, 2020 yilda yalpi ichki mahsulot 2019 yilga nisbatan rejalashtirilgan 105,5 foiz o'sish o'rniga 101,6 foizni tashkil etgan. Lekin soliq yuki 2020 yilda yalpi ichki mahsulotga nisbatan 25,2 foizni tashkil qilgan. Bunga sabablarini koronavirus pandemiyasining mamlakatimiz iqtisodiyotiga ta'siri va Prezidentimiz tomonidan pademiyaning salbiy oqibatlarini yumshatish maqsadida, tadbirkorlik sub'ektlariga berilgan 6732,8 mlrd. so'm miqdoridagi soliq imtiyozlari va preferensiyalari bilan izohlash mumkin².

O'zbekiston Respublikasi byudjet tizimida muhim tarkibiy qismni mahalliy byudjetlar tashkil etadi. Mahalliy byudjetlar davlatning iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarini amalga oshirishda, birinchi navbatda, davlat mablag'larini taqsimlash va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bizning fikrimizcha, byudjetga «bu - turli darajadagi markazlashtirilgan pul mablag'lari fondini vujudga keltirish, taqsimlash va foydalanishga oid asosiy moliyaviy reja bo'lib, u tegishli davlat

¹ O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat statistika qo'mitasi rasmiy veb-saytida e'lon qilingan ma'lumotlar asosida muallif hisob-kitobi.

² www.soliq.uz Davlat soliq qo'mitasining "Itogi 2020 goda" maxusus jurnali. – B.11

yoki mahalliy idora tomonidan ishlab chiqiladigan hamda tasdiqlanadigan yuridik hujjatdan iborat»³ deb ta'rif berilishida aynan mahalliy byudjetlarning o'ziga xos xususiyatlari namoyon bo'ladi.

Mahalliy byudjetlar tizimi mahalliy ehtiyojlarni to'laroq hisobga olish va ularni davlat markazlashtirilgan tartibda amalga oshiradigan chora-tadbirlar bilan to'g'ri muvofiqlashtirish imkonini beradi. Shuning uchun mahalliy hokimiyat organlari mahalliy byudjetga daromadlar kelib turishini va resurslardan maqsadli foydalanishdan manfaatdorlar, chunki joylarda iqtisodiyot va madaniyatning o'sish sur'atlari mahalliy zaxiralarni safarbar etishga, mablag'larni rejali sarflashga doir ishlarni tashkil etishga bevosita bog'liq bo'lib, bu esa, o'z navbatida, O'zbekiston Respublikasining davlat byudjetini muvaffaqiyatli bajarishga imkon yaratadi. O'zbekiston Respublikasi byudjet tizimining har bir bo'g'ini u yoki bu ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish uchun mo'ljallangan turli pul jamg'armalarini tashkil etish, taqsimlash va ulardan foydalanishga qaratilgan o'ziga xos vazifalarni bajaradi.

Mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirish hozirgi bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida respublika va uning hududlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mahalliy davlat xokimiyat idoralarining moliyaviy faoliyati moliyaviy masalalar sohasidagi qarorlar, farmoyishlar chiqarish, tegishli byudjetlarni tasdiqlash va ijrosini ta'minlash, o'z hududidagi davlat idoralari, korxonalari, tashkilotlar, moliyaviy faoliyatini nazorat qilish, muvofiqlashtirish, tegishli ma'muriy hududiy birlik ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlovchi, tadbirlar ishlab chiqish, ularni moliyalashtirish, pul-kredit siyosatini amalga oshirish kabi shakllarda amalga oshadi.

³ Yo'ldoshev, Y.Tursunov. «Moliya huquqi». Toshkent. «Mehnat». 1999. -24b.